
*Revizija klasičnog marksističkog
shvaćanja nacije*

Rudi Rizman

*«... ekonomija sve bolje služi
samo kapitalističkoj klasi, a
s druge strane država sve
više služi proletarijatu.»*

Karl Renner

*«Naciju ne možemo mjeriti geo-
metrijski, nego samo aritmetički.»*

Etbin Kristan

**Razvoj ideja njemačke socijalne demokracije o
nacionalnom i kolonijalnom pitanju**

K. Marx i F. Engels nisu izradili zaključnu teoriju o naciji. Neki, a to posebno vrijedi za publicističke radove o Južnim i drugim Slavenima, te o društveno-ekonomskim posljedicama imperijalizma u kolonijama, često su na prilično proturječan i ambivalentan način interpretirali Marxov i Engelsov teorijski odnos prema narodu i narodnostima. Takva teorijska nedefiniranost bila je prilika ili, bolje rečeno, koristila je onim »posebnim« interesima pojedinih teoretičara, odnosno socijaldemokratskim pokretima koji su zahtijevali reviziju klasične teorijske misli uopće. Nacionalna problematika, nasuprot očekivanjima obaju klasika, od kraja 19. stoljeća postajala je sve aktualnija, kako u evropskom, tako i izvanevropskom prostoru, i na taj je način još više poticala socijalističku društvenu misao da se bavi njome.

Nacionalno pitanje, iako ne uvijek i nužno u sve oštrijoj podjeli socijaldemokracije na »reformiste« i »revolucionare«, bilo je jedan od glavnih razloga rascjepa. S obzirom na to da je njemačka Socijaldemokratska stranka nakon legalizacije 1890. postajala sve masovnija — 1890. je već bila najmasovnija njemačka stranka — i imala u svojim redovima već međunarodno priznate teoretičare društvenih znanosti, koji su se također mogli pozvati na osobnu suradnju s klasicima marksizma, razumljiv je teoretski i praktičan utjecaj događaja u njoj na cjelokupni međunarodni radnički pokret. Prve, samo privremene pobjede dijela njemačke Socijaldemokratske stranke koji je zagovarao *staatsfeindlich* stav (neprijateljski

stav prema državi — tj. neprestana revolucionarna konfrontacija s buržoaskom državom) sve su više uzmicale pred agresivnošću *staatserhatend* stava (podržavanje države — tj. evolucionog političkog dijela u njezinim okvirima), koji je prvi postavio već Lassalle, na što su klasici marksizma vrlo brzo i kritički odgovorili (u *Kritici Gotskog programa*), a produbio ga njegov nasljednik Schweitzer. Čak i Wilhelm Liebknecht, koji je zastupao parolu »nepomirljivosti sa sadašnjom državom«, bio je odlučni kritičar pruzirane njemačke države, ali ne i same njemačke države. Tako nije ni on obračunao s nacionalizmom.

Obje varijante nacionalizma, Lassalleova i Liebknechtova, pokazale su se u razvijenom obliku već pred ujedinjenjem obaju krila njemačkog radničkog pokreta u Ghoti 1875. godine, a kojima se Marx jednako i dosljedno protivio.¹ Kao i Lassalle, i Wilhelm Liebknecht bio je za postepenu njemačku ekspanziju na račun Slavena u pravcu Carigrada i Sredozemnog mora. Uz ograđivanje, Liebknecht se sa svojom Socijaldemokratskom radničkom strankom pridružio Prvoj internacionali, koju je zajedno s Bebelom, usprkos neprestanom pozivanju na internacionalističku svijest, pokušao iskoristiti prije svega u interesu čisto njemačkih potreba, kao što je to odmah zapazio Engels.²

Na amsterdamskom kongresu Druge internacionale (1904) Bebel je hvalio monarhiju, koja ipak nije tako loša kao što se prikazuje, jer ona je, eto, ostvarila »nešto što Francuzi nikada nisu imali — nacionalno jedinstvo«. Glavni Bebelov protivnik u stranci Georg von Vollmar, koji je bio otvorenj konzervativac, nije bio ništa manje nacionalistički nastrojen kad je 1907. godine tvrdio da »internacionala nije antinacionalna« i da ne stoji da »mi nemamo domovine«. Također nije mogao zamisliti rasap naroda u »bezobličnu smjesu naroda« (Volkerbrei).³ Vollmar nije mogao shvatiti, ili nije htio shvatiti, Marxovo izvorno poimanje internacionalizma, koji je moguće uspostaviti u okviru socijalizma općenito, a ne u prvom redu u okvirima jednog društva, gdje je kapitalizam još uvijek prevladavajuće društveno načelo i društvena praksa.⁴

Lijevo krilo u Socijaldemokratskoj stranci predstavljali su od 1900. godine pa do izbijanja prvoga svjetskog rata Karl Liebknecht (ne smijemo ga zamijeniti s Wilhelmom!) i Rosa Luxemburg. Karl Liebknecht ustrajno se suprotstavljao antimilitarizmu, s tezom da njemački radnici nemaju domovine. Rosa Luxemburg je, međutim, prema imperijalizmu dopuštala samo dvije moguće strategije: patriotizam ili klasni rat, imperijalizam ili socijalizam; na bilo kakvu podršku socijaldemokracije ratu gledala je kao na izdaju međunarodnog radničkog pokreta.⁵ Nizozemski socijaldemokrat An-

1 Vidi: Horace B. Davis, *Nationalism and Socialism, Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*, Monthly Review Press, New York, 1967, str. 83—87.

2 Engels u pismu Cunu, 7. i 8. maja 1872, navodi iz: Davis, op. cit., str. 86—87.

3 Herman Heidegger, *Die Deutsche*

Sozialdemokratie und der Nationale Staat, 1870—1920, Göttingen, str. 33 (cit. Davisa, str. 87—88).

4 Op. cit., str. 88.

5 Karl Liebknecht, *Militarismus und Antimilitarismus*, Berlin, 1907, str. 14; Rosa Luxemburg, *Der Wiederaufbau der*

ton Pannekoek, koji zajedno s Austrijancem Josefom Strasserom pripada među »beskompromisne internacionaliste«, još je neposredno pred rat zastupao tezu da se socijaldemokrati ne bi smjeli tako ustrajno protiviti imperijalizmu, oslanjajući se na parolu »što slabije, to bolje«. A kasnije je među prvima bio za neovisnost Indonezije od Nizozemske.⁵ Henrich Cunow, koji je u početku pripadao lijevom krilu stranke, kasnije se odrekao načela internacionalizma (i još prije lijevog krila) u korist dosljedne obrane njemačkih imperijalističkih interesa, koje je imao priliku braniti još u vrijeme prvoga svjetskog rata kao urednik lista *Die Neue Zeit* nakon odlaska Kautskog, a još više za reakcionarni *Deutsche Allgemeine Zeitung*, čiji je vlasnik bio Hugo Stinnes.

I Karl Kautsky se u početku protivio kolonijalizmu i naoružavanju, a među prvima je postavio pitanje moralnosti postupaka sjevernoameričkih vlasti prema Indijancima.⁷ U evropskoj kolonizaciji Afrike vidio je prije svega negativne posljedice: »Afrikancima ne donosimo civilizaciju; od njih preuzimamo barbarstvo«,⁸ iako treba napomenuti da ta tvrdnja nije nimalo ponižavajuća za Afrikance. Eduard Bernstein, koji je uživao Engelsovo povjerenje i, po njegovoj želji, bio izvršilac njegove oporuke, napisao je 1896. godine članak u obranu kolonijalizma i imperijalizma, koji je zaodjenuo humanitarnim i marksističkim rječnikom. Stranka je, kaže Bernstein, dođuše principijelno naklonjena narodno-oslobodilačkoj borbi, ali ima izuzetaka, jer »bilo bi romantično ako bismo podržavali divljake i barbаре koji se opiru prodroru kapitalističke civilizacije«. »Više« civilizacije imaju prava koja su viša od onih koja pripadaju »nižim« civilizacijama.⁹ Kako piše Davis, Bernstein je već 1896. pisao prije svega kao »patriotski Nijemac«, a dvije godine kasnije već je formulirao svoju filozofiju zastupanja i obrane kapitalističkih interesa u svijetu. Stjecanje kolonija činilo mu se kao nešto, što je potpuno u skladu s Marxovim i Engelsovim učenjem. Kad je engleski socijalist Belfort Bax u *Die Neue Zeit* objavio svoje prigovore Bernsteinu i zaključio da bi socijalisti morali biti protiv kolonijalizma na svakoj strani, Kautsky je s uredničkim napisom požurio kod Bernsteina po podršku.¹⁰ Bernstein je priznao da se od vremena do vremena u kolonijama događaju nasilja, ali je dodao da su, prema tom nasilju, mnogo veće koristi koje donosi imperijalizam.¹¹ I Bebel se pridružio stavu da kolonijalna politika »u određenim uvjetima« može djelovati civilizacijski.¹²

Internationale, u: »Ausgewählte Reden und Schriften«, Berlin, 1951, II, str. 517 i u: Die Krise der Sozialdemokratie«, isto, I, str. 258—399; cit. Davisa, str. 90—91.

6
Davis, op. cit., str. 91—92.

7
Karl Kautsky, *Die Indianerfrage*, »Neue Zeit«, VI, 1888, str. 26, cit. Davisa, str. 93.

8
K. Kautsky, *Kamerun*, »Neue Zeit«, VI, 1888, str. 26, cit. Davisa, str. 93.

9
E. Bernstein, *Die deutsche Sozialdemokratie und die türkische Wirren*, »Neue Zeit«, XV, 1(1896—1897), str. 110, cit. Davisa, str. 95.

10
Neue Zeit, XVI, 1897—1898, str. 420; cit. Davisa, str. 95—96.

11
E. Bernstein u *Sozialistische Monatshefte*, 1900, str. 559; cit. Davisa, str. 96.

12
Protokol der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, 1907, str. 132; cit. Davisa, str. 98.

Desno krilo Socijaldemokratske stranke zauzelo se za to da stranka uopće prepusti vođenje vanjske politike vladajućoj klasi, a u zamjenu za to ona bi trebala radničkoj klasi isplaćivati dobre nadnice i dati veća politička prava.¹¹ U međuvremenu je, kako navodi Davis, i dalje govorila o internacionalizmu, a inače je u praksi zastupala nacionalizam kako bi dobila što više glasova. Na taj se način njemački socijalistički i radnički pokret još prije prvoga svjetskog rata u političkom i psihološkom pogledu integrirao u postojeće, kapitalističkim društvenim odnosima uvjetovano njemačko društvo. Stav »staatsertöndlich« prevladao je u »staatsfeindlich«, a antinacionaliste su bili gurnuti u manjinu i na rub političkog života. Zadnji čin ta je politika imala u Hitlerovoj vanjskoj politici 1933, neposredno prije nego što je raspustio njemačku Socijaldemokratsku stranku.¹²

Proces »nacionalizacije« socijalizma nije se odvijao samo u Njemačkoj, na sličan način razvijao se i u francuskom, engleskom i talijanskom socijalističkom pokretu. »Čisti« marksist Jules Guesde, koji je problem militarizma shvaćao kao isključivo buržoaski problem, zastupao je mišljenje da je radnik dobio svoju domovinu već onoga dana kad je dobio pravo glasa.¹³ S druge strane, Generalna konfederacija rada, CGT (Confédération Générale du Travail) borila se kako za ukidanje vojske, tako i za ukinuće ideje domovine, a u međuvremenu nije posvetila nikakvu pažnju tadašnjoj francuskoj kolonijalnoj ekspanziji. Na početku prvoga svjetskog rata CGT i njezino rukovodstvo, zajedno s francuskim radništvom, požurili su da daju podršku ratu. Čak i tako strastveni antipatriot kakav je bio Hervé tada je, kada je bilo »ozbiljno«, postao nacionalist.

U Engleskoj se Sidney Webb, vodeći fabijanac, izjasnio o »pravima malih nacionalnosti« ovim riječima: »U ime zdravog razuma, što mi imamo zajedničkog s tim zastarjelim hipokrizijama o nacijama, koje se pravedno bore da bi bile slobodne?«, i »kakva je to *vieux jeu* sada taj 'rani viktorijanski' nacionalizam!«¹⁴

U Italiji se Antonio Labriola zauzeo za aktivnu ekspanzionističku politiku i podržao vojno osvajanje Tripolija.¹⁵ Mussolini, koji je već 1910. govorio da proleter i nema domovine i da je nema ni buržoazija (!), početkom prvoga svjetskog rata zastupao je strogo »patriotski« stav; uz pomoć francuske vlade (!), koja mu je dala milijun franaka, osnovao je vlastiti časopis, koji je zastupao ulazak Italije u rat na strani saveznika.¹⁶

Kada se 1907. godine jedna od komisija na kongresu Druge internacionale u Stuttgartu, zbog brojnih pobuna u kolonijama i marokanske krize dvije godine prije toga, prihvatila formulacije politike socijaldemokracije

13

Vidi: R. Calwer, *Kolonial Politik und Sozialdemokratie*, »Neue Zeit«, XXIII, 2, 1904—1905, str. 344; cit. Davis, str. 98.

14

Davis, op. cit., str. 98—102.

15

Jules Guesde, *L'Antimilitarisme et la Guerre*, str. 43; cit. Davis, str. 105.

16

Sidney Webb, *Lord Rosebery's Escape from Houndsditch*, The Nineteenth Century, No. CCXV, september 1901, str. 371; cit. Davis, str. 111.

17

Antonio Labriola, *Tripoli, il Socialismo e l'Espansione Coloniale*, intervju za list »Giornale d'Italia«, 13. travnja 1902; cit. Davis, str. 116.

18

Vidi: Davis, op. cit., str. 117.

prema kolonijalizmu, preporučila je »pozitivnu« kolonijalnu politiku. Le-debour je, doduše, predložio kongresu amandman koji bi trebalo da potvrdi njegovo protivljenje kolonijalnoj politici; amandman je bio prihvaćen sa 127 glasova za i 107 protiv. Većina francuskih i engleskih glasova, te svi glasovi Njemačke, Nizozemske i Belgije bili su u korist formulacije komisije. Krajnji desni stav zastupao je dr David iz Njemačke, mišljenjem da je Evropa poslanik civilizacije i da zbog toga treba i kolonije; politiku centra zastupali su ili branili van Kol, Belgijanci, Jaures i Bernstein. Jaures se oduševljavao međunarodnom upravom u kolonijama, dok su ostali bili mišljenja da je kolonijalizam činjenica kojoj se besmisleno opirati. Usprkos tome, Kautsky se nakon kongresa kritički raspisao o kolonijalnoj politici, koja za nj nije bila snaga progresa, a svoju je kritiku uglavnom dokazivao čitkim razlozima. Mirno možemo zaključiti da ni Druga internacionala nije protiv kolonijalne politike poduzela nikakav praktičan korak.¹⁹

Nacionalno pitanje u idejnoj polarizaciji Druge internacionale, kao što smo vidjeli, nije imalo samo postrano teoretsko značenje, nego se kroz to pitanje otvarala šira teoretska strategija bilo ortodoksnog, ili bilo drukčije revidiranog marksizma, bilo stvaralačkog marksističkog utemeljivanja, kojemu je Druga internacionala sve više okretala leđa i koji je ojačao tek s Karlom Liebknechtom, Rosom Luxemburg, a osobito s teorijskom i društveno-političkom djelatnošću V. I. Lenjina. Misaona evolucija Karla Kautskog, koji se nakon Marxa i Engelsa prvi ozbiljnije i sistematski bavio problemom nacije, kako bi formulirao cjelovit marksistički pogled na nacionalno pitanje,²⁰ možda najbolje pokazuje spomenute teorijske rasprave u Drugoj internacionali. Mehaničko sužavanje nacionalnog pitanja na samu nadgradnju, što će se riješiti istovremeno s rješenjem socijalnog pitanja, odgovaralo je oportunističkoj politici socijaldemokracije da to nacionalno pitanje gurne u stranu. Victor Adler — vodeća ličnost austrijskog radničkog pokreta, koji sam nikada nije imao jasan teorijski stav o nacionalnom pitanju — unutar partijskog života upotrebljavao je tzv. taktiku prioriteta, tj. u prvi plan postavljao je samo ona pitanja o kojima nije bilo suprotnih mišljenja i tako je, što je više mogao, izbjegavao rješavanje nacionalnog pitanja.²¹

Pozitivistička polemika Kautskog o nacionalnom pitanju

Kautsky se potpuno slagao i prihvatio je Engelsov odgovor na pitanje Eduarda Bernsteina o tome kakav stav treba zauzeti prema problemu Slavena u Austro-Ugarskoj: Engels, naime, nije vidio nikakve budućnosti za slavenske narode u Austro-Ugarskoj, kojima je suđeno samo to da ih proguta mnogo razvijeniji njemački i mađarski narod.²² Kautsky je zato

19
Op. cit., str. 129—131.

20
Enver Redžić, *Prilozi o nacionalnom pitanju*, Svjetlost, Sarajevo, 1963, str. 168.

21
Helmut Konrad, *Delavsko gibanje in narodnost — avstrijsko delavsko gibanje*, »Naši razgledi«, Ljubljana, 8. listopada 1976, str. 519.

bio vrlo kritičan prema »kolosalnom utjecaju« koji, navodno, na društveni život ima nacionalna ideja.²⁵ Takav apriorni politički stav je Kautskog i u teorijskom pogledu kočio da nije mogao temeljitije i načelno dosljednije razumjeti narod, štoviše, ograničio ga je na strogi paralelizam ekonomije i naroda, odnosno na pozitivističko shvaćanje kako strukture, tako i društvene uloge naroda.²⁶

Na postanak naroda djelovala su, prema Kautskom, ova tri faktora: premoć vanjskog neprijatelja, snaga prirode i robna razmjena, odnosno robna proizvodnja. Današnji narod, prema Kautskom, prije svega je »plod kapitalističke robne proizvodnje i trgovine«²⁵ koja proistječe iz društvene raspodjele rada, horizontalne klasne strukture, prevladavanja proturječja između grada i sela i razvoja vanjske trgovine. Prema Kautskom, nacionalni jezici vjerojatno su nastali iz jezika kojim su se služili trgovci. Zahvaljujući razvoju unutrašnjeg tržišta i slobodnom najamnom radniku, moderni narod obuhvaća cjelokupno stanovništvo. »U skladu s modernim ekonomskim razvojem, povećala se potreba svih koji govore istim jezikom da se udruže u istu državu.«²⁶ Kautsky gleda na narod kao na historijsku kategoriju, ali koja je prije svega upletena u igru ekonomskih promjena. Ekonomske promjene opredjeljuju suštinu naroda koji se izražava kroz svoj jezik. U njegovu eklektičkom shvaćanju naroda jezik ima najviše mjesto na vrijednosnoj ljestvici činilaca koji čine narod i, još prije, osnovni uvjet društvene produkcije: »Svatko više voli da radi i stupa u bilo kakve ekonomske odnose s ljudima koje može razumjeti.«²⁷

Marx i Engels su više puta kritizirali tezu da je jezik, a da ga nisu potcjenjivali, glavni činilac postanka naroda, a i Kautskom je to prekomjerno naglašavanje važnosti jezika donijelo nemalo teškoća, pa se tome pitanju morao više puta vraćati i revidirati ga.²⁸ Određivanje jezika kao bitnog kriterija naroda dovelo je Kautskog do daljeg stava o prednosti jednonacionalne države pred mnogonacionalnom, za razliku od Otta Bauera, koji je zastupao upravo suprotni stav. Samo velike nacionalne države s pristupom na more imaju, prema Kautskom, mogućnost ekonomskog života. Društvena snaga jezika je takva da već, na primjer, znanje više jezika, osobito svjetskih, može pridonijeti da se prevladaju i ukinu nacionalna ograničenja. Socijalističko društvo, gdje postoji mogućnost da svaki građanin napreduje u svojoj naobrazbi i kulturi, da ovlada s više jezika i da se time oslobodi isključive ovisnosti o narodu iz kojeg je potekao, omogućuje da se svaki njegov građanin u svakoj zemlji osjeća kao kod kuće, jer može po svojoj želji i volji mijenjati nacionalnost.²⁹ Književni jezici velikih naroda na

22
Engels u pismu Bernsteinu, 22. veljače 1882, u: *Die Briefe von F. Engels an E. Bernstein*, ured. Bernstein, Berlin, 1925, str. 54—64. cit. Davisa, str. 140.

23
Karl Kautsky, *Die moderne Nationalität*, »Die Neue Zeit«, 1887, br. 5, str. 392.

24
Vidi: Zvonko Lerotić, *Nacija — teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije*, Kulturni radnik, Zagreb, 1977, str. 167.

25
K. Kautsky, *Die moderne Nationalität*, str. 404.

26
Op. cit., str. 404—405.

27
Ibid.

28
Davis, op. cit., str. 140—141. i 229—230.

29
K. Kautsky, *Befreiung der Nationen*, cit. Envera Redžića, str. 177—178.

taj način čine podlogu za internacionalno sjedinjavanje ljudi. Socijalizam će dovesti do ujedinjenih država Evrope, a kasnije do ujedinjenih država svih kontinentata u kojima će bivše (nacionalne) države imati status posebnih samoupravnih područja, koja će se dijeliti još samo prema načelu jezičnih područja.

Cilj takve nove društvene kristalizacije u svjetskim okvirima jest samoupravna, a ne nacionalna suverenost. Društvena proizvodnja zamjenjuje proizvodnju za tržište, čime je ostvaren prvi uvjet internacionalne, svjetske kulture, koja nacionalnu diferencijaciju sve više zamjenjuje asimilacijom naroda.³⁰ U tom pogledu Kautskog su se veoma dojmili u prvom redu međunarodni učinci kapitala za vrijeme velikih međunarodnih izložaba i međunarodnih kongresa. Današnji nacionalni jezici raspast će se u narječja, a njihovo mjesto zauzet će univerzalni jezik. Istovremeno, narodi bi trebalo da se na bezbolan način spoje.³¹ Uopće, u reviziji marksizma Kautskoga ujedinjenje Evrope i cijelog svijeta odvija se više »borbom« među svjetskim jezicima nego klasnom borbom u nacionalnim i internacionalnim okvirima.

Životnu sposobnost jezika Kautsky je potpuno podredio zakonitostima ekonomskog razvoja. Borba između ekonomike i jezika uvijek se odlučuje u korist prve. Narodi koji su u ekonomskom, društvenom i kulturnom pogledu manje razvijeni nestat će zajedno sa svojim jezicima: »Kapitalizam se razvija brže nego češki narod; tako će češki jezik nestati, iako nije nužno da se to dogodi u korist njemačkog jezika.«³² Proleterski internacionalizam Kautsky upotrebljava u čisto instrumentalnom smislu, za razrješavanje proturječja između »lingvističke atomizacije« i »ekonomske centralizacije«, jer u uvjetima kad je kapitalizam ostvario svjetsko tržište nacija više ne može opstojati sama po sebi i sama za sebe. »Najviši cilj međunarodnog socijalističkog društva i narodnooslobodilačkog pokreta ne može se dijeliti, oni su jedno te isto. Pojedinaac i narod moraju se podrediti potrebama međunarodne oslobodilačke borbe.«³³

Kautsky je potpuno izbjegao rješavanje glavnih nacionalnih problema; njihovo rješenje treba pričekati do pobjede socijalizma, koji će, s radikalnom likvidacijom naroda i narodnosti, prirodnim putem uzrokovati i to da nacionalni problemi otpadnu sami po sebi. Prema tome, Kautsky nije shvatio ni historijsko značenje koje u uvjetima monopolističkog kapitalizma i imperijalizma nacionalno pitanje ima za revoluciju.³⁴ Nacionalnoj borbi u Austro-Ugarskoj odricao je bilo kakvu odlučniju ulogu, bliže mu je bilo prikazivanje udaljene »budućnosti čovjeka, u kojoj će se na osnovi svjetskih i univerzalnog jezika mozaik nacija sliti u jednonacionalnu zajednicu.«³⁵ Kautsky je posve zanemario političko i društveno značenje nacional-

30

Op. cit., str. 178.

31

K. Kautsky, *Die moderne Nationalität*, str. 451.

32

Op. cit., str. 447—448, cit. Davisa, str. 141.

33

K. Kautsky, *Patriotismus, Krieg und Sozialdemokratie*, »Neue Zeit«, XXIII, br. 2, 1904—1905, str. 348; cit. Davisa, str. 141.

34

Redžić, op. cit., str. 210.

35

Ibid.

nog samoosvješćivanja kako u unutrašnjim, tako i u međunarodnim relacijama. Njegov teorijski stav bio je istovjetan stavovima rukovodstva stranke, koje je također bilo nesposobno da shvati problem naroda i narodnih manjina. Formalno se pozivalo na internacionalizam, a zapravo su se iza toga skrivali sebični germanski hegemonistički interesi, odnosno interesi očuvanja Austro-Ugarske monarhije. Ništa manje značajne nisu, osim političkih, također teorijske posljedice njegova shvaćanja naroda, što je koristilo približavanju ortodoksnog marksizma novim pozitivističkim idejnim tokovima.

Kautskom je narod u prvom redu jezična i komunikacijska zajednica koja ima prateću ulogu u što boljem ekonomskom funkcioniranju društva. Izvan tog određenja uloga je naroda disfunkcionalna.³⁶ Osim jezika narod u sebi nema nikakva drugog temelja za svoju vlastitu reprodukciju; ako narodu oduzmeš jezik, možeš ga bez ostatka i problema pripojiti nekoj drugoj, u ekonomskom pogledu većoj nacionalnoj jedinici.³⁷

U svojem mišljenju o razvoju jezika Kautsky se oslonio i na Darwinovu teoriju o porijeklu čovjeka i tvrdio da je u početku razvoja čovječanstva bilo mnogo prajezika koji su se na dugom putu historijskog razvoja ujedinjavali. U tom razvoju narodi su se širili tako što su manje razvijeni narodi preuzimali književni jezik razvijenijih naroda. Kautsky također priznaje da nacionalna literatura, osim što ujedinjuje srodne narode u jedan narod, djeluje i suprotno — u pravcu dalje nacionalne diferencijacije. U tom smislu su engleski, francuski i njemački jezik postali jezici međunarodnog značenja, a među njih se može uvrstiti još i ruski. Engleski jezik ima najbolje uvjete i mogućnosti da se razvije u univerzalni jezik svijeta, jer se uspio proširiti na sva tri svjetska kulturna područja. Pojava svjetskih jezika za Kautskog je način ujedinjavanja naroda u međunarodne kulturne zajednice. Za razliku od Bauera, kojemu je cilj socijalizma upravo nacionalna kultura, Kautsky misli da socijalističko društvo, s podizanjem stupnja obrazovanja, što uključuje i ovladavanje svjetskim jezicima, širi horizont osvojene međunarodne kulture, što će u daljem historijskom razvoju cjelokupno čovječanstvo dovesti do jednog jezika i jedne nacionalnosti. U tom historijskom procesu prvorazredna uloga pripada intelektualcima kao graditeljima jezika ne samo u nacionalnim, nego i u internacionalnim okvirima. Na isti način kao što je jezik osnovno obilježje naroda, intelektualci su njegov osnovni i glavni nosilac; i na isti način kao što je jezik nužno sredstvo razmjene i povezivanja među narodima, tako su intelektualci u tome glavni nosioci internacionalizma.³⁸

36

Lerotić, op. cit., str. 166.

37

Ibid., str. 167.

38

Ibid., str. 182—185.

Austromarksizam i nacionalno pitanje: Renner i Bauer

Naposljetku, dužni smo u razmatranju o nacionalnom pitanju prikazati dva najuglednija teoretičara austromarksizma: Karla Rennera i Otta Bauera. Politički cilj te teorije, a to nije skrivala, bio je »reorganizirana monarhija«³⁹ odnosno očuvanje austrougarske višenarodne države. Tadašnje Bauerovo i Rennerovo poimanje naroda bilo je usklađeno sa *hic et nunc* Austro-Ugarske, koja je 1910. imala 51 milijun stanovnika, odnosno, ako ne brojimo Židove, barem deset narodnosti, od kojih su mnoge bile raspršene na različitim područjima Austro-Ugarske.⁴⁰ Već prvi broj socijaldemokratskog mjesečnog glasila *Der Kampf*, oko kojeg se počela okupljati »austromarksistička škola«, vrlo je jasno formulirao da je rješenje nacionalnog pitanja potrebno potražiti u okviru teorijskog istraživanja ove radne teze: »Kako je moguće tako velike kulturne razlike u samom proletarijatu ujediniti i očuvati u okviru jedne stranke, jednog programa i jedne politike.«⁴¹

Za razliku od Kautskog, koji je sumnjao u životne mogućnosti Austro-Ugarske monarhije i čak je predvidio njezin raspad, austrijska socijaldemokracija ustrajala je na načelu »nacionalne«⁴² države. Socijaldemokratski nacionalni program iz Brna (1899) zastupao je ideju o višenarodnoj federalnoj državi, prema kojoj bi narodima bila dana autonomija u svim onim stvarima koje se odnose na narodnosti, dok bi bilo izuzeto vođenje ekonomske i vanjske politike. No brnski program nastao je, prije svega, u sjeni prijetećeg rascjepa stranke, u čemu je monopol nad teoretskom interpretacijom i praktičnom aplikacijom nacionalnog pitanja sve više pripao Renneru i Baueru, i od autonomije naroda ostalo je tek pravo na eksteritorialnu kulturnu zajednicu.

Od Rennerovih teorijskih radova najpoznatiji je onaj o naciji pod naslovom *Država i nacija*, iz 1899. godine.⁴³ Za Rennerovu metodu vrijedi primjedba, koju je dao Kautsky, da on piše kao realni političar i jurist, s tim što u tom prevladava Lassalle.⁴⁴ Utjecaj Lassalleova etatizma došao je do izražaja naročito onda kada je Renner htio depolitizirati nacionalno pitanje

39

Vidi: James Joll, *The Second International, 1889—1914*, Harper and Row, New York, 1966, str. 119.

40

Pojedinih naroda bilo je tada približno (u milijunima): Nijemaca 12, Mađara 10, Čeha 7, Slovenaca 2, Srba, Hrvata, Ukrajinaca, Muslimana i drugih po 7, Poljaka 7, Rumunja 3, Talijana 1; zanimljiv je podatak da se od približno 12.000 općina u Mađarskoj, prema podacima iz 1902, jedva u trećini govorilo samo jednim jezikom, u više od 4.000 općina bila su u upotrebi dva jezika, u 3.000 općina po tri jezika, u oko 1.000 općina po četiri jezika, a u nekim općinama čak 6 ili 7 jezika. (Vidi: Yvon Bourdet, *Proletariat universel et cultures nationales*, Revue française de sociologie, XIII, 1972, str. 160.)

41

Der Kampf, 1. listopada 1907, br. 1, str. 5; cit. Helmuta Konrada, u: *Delavsko gibanje in narodnost*, »Naši razgledi«, Ljubljana, god. XXV, br. 19 (594), 8. listopada 1976, str. 519.

42

Knjigu *Staat und Nation — zur österreichischen Nationalitätenfrage*, Wien 1899, napisao je pod pseudonimom Synopticus; objavljivao je i pod pseudonimom Rudolf Springer, na primjer djelo *Der deutsche Arbeiter und der Nationalismus*, Wien, 1910.

43

Vidi: Kautsky, *Nationalität und Internationalität*, str. 1.

i svesti ga na čisto administrativno i ustavno pitanje, tj. na pravno pitanje.⁴⁴ S reduciranjem nacionalnog pitanja na pravno pitanje Renner se nadao da će neutralizirati opasnost od političkog separatizma i raspada mnogonacionalne države. U Rennerovoj pravno-institucionalnoj analizi naroda nema ni traga nekog klasnog i revolucionarnog postavljanja nacionalnog pitanja; ključ rješenja vidio je u »personalnom načelu« i u »nacionalnom registru« — u kojem bi bila upisana narodnost koju je svaki pojedinac izabrao — u odvojenim biračkim spiskovima za svaku pojedinu nacionalnost, u teritorijalnim i — ili — nacionalnim tijelima s pravom ograničenim samo na administrativnu autonomiju, itd.⁴⁵

U još neposrednijem teorijskom obliku Renner je posudio ideje od Lassallea u drugom dijelu, koji sadrži tezu sukobljenu s izvornim marksizmom, da dok »ekonomija sve više i više služi samo kapitalističkoj klasi, s druge strane država sve više služi proletarijatu« te da se zbog toga mogu »tragovi socijalizma naći u svim institucijama kapitalističke države.«⁴⁶ Renner je, prema tome, dosljedan samo kad cilj postavlja zaustavljanje »dezintegracije imperija« i »raspada Austrije« te spašavanje »historijske austrijske države«. »Centralno-atomistički« sindrom austrijskog državnog sistema moguće je prevladati samo ustavnim reformom, koja bi težnje naroda za vlašću ograničila isključivo na njihovu kulturnu jezgru.⁴⁷ Ograničavanje nacionalnih prava na ustavna značilo je, nadalje, također to da čovjek takva prava može iskoristiti samo kao član određenog naroda, dakle, individualno. Otuda izlazi i naziv za Rennerovu nacionalnu teoriju — »personalna« ili »korporacijska teorija«. Prema tome, Renner i narod definira samo kao »duhovnu, kulturnu zajednicu, a ne materijalnu ili ekonomsku zajednicu.«⁴⁸

Glavni smisao takvih Rennerovih prijedloga, koji su se djelomično ostvarili u Moravskoj, u Ukrajini i u davanju kulturne autonomije Estoniji, bio je u tome da se s pozitivnim ustavnim mjerama izbije politički sadržaj nacionalnih zahtjeva. Umjesto manjinske zaštite, narodnosti bi trebale imati ustavno priznat status pridruženih tijela s ograničenim suverenitetom. Renner se zauzimao za nekakvu decentraliziranu unitarnu državu s nacionalno-federativnim administrativnim sistemom, koji bi strogo vodio računa o odjeljivanju društvenih i političkih interesa od čisto nacionalnih interesa.

44

U odličnoj studiji Arduina Angelly, *Question nationale et socialismo — Contributo allo studio del pensiero di K. Renner e O. Bauer*, Il Mulino Bologna, 1969, str. 100.

45

Michael Lowy, *Le probleme de l'histoire (remarques de théorie et de méthode)*, u: Georges Haupt, Michael Lowy i Claude Weil, »Les marxistes et la question nationale — 1848—1914«, études et textes, Maspero, Paris, 1974, str. 383.

46

Kar Renner, *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart, 1917, str. 26; cit. Lowya, str. 383.

47

Vidi: Helmut Conrad, op. cit., str. 520.

48

Rudolf Springer (Renner), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*, Wien, 1902, str. 26.

Društveni i politički problemi bili bi u nadležnosti centralne vlade, dok bi problemi vezani za narod, odnosno narodnosti, bili prepušteni uobičajenom demokratskom postupku i decentraliziranim organima.⁴⁹

S aspekta komparativne historije društvenih ideja, ne možemo izbjeći činjenicu da su među prethodnicima kulturno-nacionalne ideje bila i dva slovenska autora: Matija Majar i Etbin Kristan.⁵⁰ Matija Majar je već 1865. godine objavio u Budišinu raspravu pod naslovom »Rasprava o austrijskim zemljama i narodima« (Raspravljanja o avstrijskih deželah in narodih),⁵¹ u kojoj je rješenje austrijskog nacionalnog pitanja vidio u dosljednom odjeljivanju »čisto političkih pitanja od nacionalno-političkih« i u uvođenju »nacionalne uprave« — dakle u nečem sličnom, ako ne po istom ključu, što je kasnije ponudio Renner, a prije Rennera i neovisno o njemu i Etbin Kristan u članku »Nacionalizam i socijalizam u Austriji« (1898). Iako Kristan svoju koncepciju zove »federalizam naroda«, već je na prvi pogled očito da se radi o koncepciji koja je identična s idejom kulturno-nacionalne autonomije. Prema Kristanu, autonomija naroda moguća je samo bez granica: »Narod ne možemo mjeriti geometrijski, nego samo aritmetički.« Drugim riječima, narod ne čini zajednica pojedinaca koji žive na određenom području, nego ukupnost pojedinaca koji govore određenim, matcrinskim jezikom i koji sami sebe na taj način smatraju jednom nacionalnošću. Autonomija jednog naroda nije nikakva autonomija ako ne obuhvati cijeli narod: ravnopravnost Čeha je vrlo sumnjiva ako je priznaju samo u Pragu i Plznu, a ne i u Beču.⁵² U određenoj državi narodi bi trebali živjeti jedan uz drugoga na isti način kao što jedna uz drugu postoje različite vjere, bez obzira na prebivalište ili zemlju.⁵³

49

Hans Mommsen i Albrecht Martiny, u: *Nationalism, Nationalities Question, Marxism, Communism and Western Society — A Comparative Encyclopaedia*, uredio C. D. Kernig, vol. 6. Herder and Herder, 1973, str. 42.

50

Na članak Matije Majara upozorava dr Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovenstvena zgodovina, 1894—1895*, knjiga II, DSZ, Ljubljana, 1956, str. 570—575, a na Kristanov članak France Klopčič, *Prvi nastop Etbina Kristana za kulturnonarodnostno avtonomijo leta 1895*, »Sodobnost«, Ljubljana, 1965, god. XIII, br. 1—3, str. 201—294. U istom broju »Sodobnosti« Klopčičevom je zaslugom objavljen prvi put na slovenskom Kristanov članak »Nacionalizam in socijalizam v Austriji« (vidi str. 204—209), koji je prvi put izašao na njemačkom jeziku u praškoj reviji »Akademie« 1898. g. Time što uspoređujemo te ideje ne mislimo i na poistovjećivanje društveno-političkih učinaka ideja Majara i Kristana — ta primjedba posebno vrijedi za prvog — s idejama Bauera i Rennera.

51

Matija Majar, *Betrachtungen über die österreichischen Länder und Nationen*, Slavisches Centralblatt, god. 1, prosinac 1865, br. 10, 11, 12., cit. dra Ivana Prijatelja.

Majarov prilog ne smijemo ocjenjivati jednostrano; 13. i 20. ožujka 1861. »Novice, gospodarske, obertniške in narodne« objavile su njegov članak pod naslovom »Stanje Slovencev«, u kojem je Majar proglasio nacionalno pravo »najintimnijim i najsvetijim« životnim i političkim pravom. Sloboda bez nacionalnosti bila je za nj samo »varljiva obmana i lažna sjena slobode«. Majar je u tom članku formulirao misao koja proistječe iz radikalna političkog postavljanja nacionalnog pitanja, tj. da bi se morali »svi slovenski krajevi ujediniti i od svih Slovenaca učiniti samo jednu zajednicu«.

52

Etbin Kristan, op. cit., str. 208.

53

France Klopčič, op. cit., str. 203.

Kristan je negirao značenje teritorijalne pripadnosti za narod, naglašavao je subjektivnu, »personalnu« odluku o tome kojoj nacionalnosti se pojedinci dobrovoljno opredjeljuju. Kao i Renner, i Kristan je nastojao da bi »nacionalno pitanje prestalo biti pitanje vlasti, trebalo bi biti isključivo kulturno pitanje. Kultura, također nacionalna, ne poznaje nikakve državne granice«. Kristanova varijanta kulturno-nacionalne autonomije, to moramo posebno naglasiti, za razliku od Rennera, ne slaže se s Lassallovim etatizmom, nego s federalizmom, koji »znači ukinuće države« i kao istinski federalizam također »slobodu pojedinca, slobodu naroda i slobodu čovječanstva«. S isključenjem teritorijalne, ekonomske i političke vlasti značaj Kristanove »slobode« suzio se tek na slobodu nacionalnog kulturnog izražavanja i tako otvorio prostor sve jačoj klasnoj borbi, koji su, po mišljenju socijaldemokratskih političara, a to je mišljenje dijelio i Kristan, samo jačali i »nacionalne sukobe«.⁵⁴

Renner je svoju analizu označio kao pokušaj »da se dođe do naučnog internacionalizma kao metode prevladavanja rata s intelektualnom upotrebom marksizma«. Međunarodna proleterska solidarnost trebala bi biti bez društvenih »zastoja« usmjerena realizaciji univerzalne društveno-ekonomske zajednice. Narod je u takvoj teorijskoj skici metafizičkog internacionalizma dobio samo ulogu drugorazredne društvene pojave, kojeg će, međutim, socijalizacija i demokratizacija u socijalizmu »osloboditi« još i posljednjih društveno-ekonomskih i političkih tragova. Nacionalnom načelu Renner je poricao bilo kakvu stvaralačku ulogu u konstituiranju države; činilo mu se samo po sebi razumljivo da višenacionalna buržoaska država ima prednost pred buržoaskom nacionalnom državom, te da bi Austrija, po socijaldemokratskom uzoru nacionalnog preuređenja, mogla biti primjer konfederacije nacionalnih država.⁵⁵ Kao što konstatira Yvon Bourdet, Renner je u višenacionalnoj državi vidio utjelovljenje svjetovne, odnosno »ekumenske« organizacije, koja bi odsada trebala osiguravati koordinaciju naroda, koji su, ako se njoj ne pridruže, osuđeni na nerazvijenost, glad i prosjačenje. Kako je takva ekonomska organizacija nova tvorevina oslobođenog proletarijata, očito je da otpadaju sva njezina opresivna obilježja iz feudalnog i kapitalističkog razdoblja; radi se, dakle, o čisto ekonomskoj koordinaciji bez nametanja bilo kakve druge dominacije i kulturnog uniformiranja.⁵⁶

Rennerova metoda i pristup nacionalnom pitanju razlikuje se od Bauerova, iako na kraju dolaze do istih društveno-političkih zaključaka. Renner se kao teoretičar i sociolog prava vrti, prije svega, oko odnosa narod-država, objašnjavajući fenomen naroda uz pomoć deduktivne metode i prirodnim pravom. Društveno značenje naroda Renner je ograničio samo na kulturno i duhovno bivstvovanje, izvan svake materijalne i ekonomske uvjetovanosti; promatrano sociološki, narod je kulturna pojava relativno

54
Kristan, op. cit., str. 208—209.

55
Klopčič, op. cit., str. 203.

56
Mommson i Albrecht, op. cit., str. 43.

57
Ibid., str. 84.

58
Bourdet, op. cit., str. 162—163.

neovisna o društvu. Zbog toga se u svojem prijedlogu za reorganizaciju imperija i zalaže za ideju nadnacionalnosti.⁵⁹

S druge strane, Bauer je prije svega sociolog, koji u detalje istražuje pojam naroda, kako bi se preko »razumijevanja naroda kao društvenog pitanja« domogao »marksističke teorije (narod, op. R. R.), koja bi taj problem zahvatila u cjelini«. Da bi se nacionalna problematika mogla povezati s marksističkom znanošću i uopće s marksizmom, Bauer je predlagao da se oslobodi svakih arbitrarnih teoretskih konstrukcija, apstraktnih teorija i utjecaja eklektičkog pozitivizma. Bauer je tu (kritički) mislio na pozitivističko (»marksističko«) shvaćanje naroda Kautskog — na njegovo podređivanje nacionalne kulture i, još više, jezika ekonomskim apetitima kapitalističke nacionalne države.⁶⁰

Bauer je nastojao da Rennerovu nacionalnu teoriju uskladi s tradicionalnim marksističkim mišljenjem. Iako u tom pogledu nije mogao zadovoljiti ne samo mnoge marksiste, nego ni vlastitu teorijsku savjest, kako je to sam samokritički konstatirao kasnije, Bauerova nacionalna teorija ipak je superiornija i znači korak dalje od Rennerove. Njegovo određenje naroda u najznačajnijem djelu *Nacionalno pitanje i socijalna demokracija* (1907) kao »zajednice ljudi koje povezuje zajednička sudbina (Schicksalsgemeinschaft) u zajednicu karaktera (Charaktergemeinschaft)«⁶¹ ne prisvaja sebi teoretski značaj normativnog pravila, ali prisvaja značaj metodološke postavke, do koje je Bauer došao eklektičkim spajanjem neokantovskih kategorija i historijskog materijalizma. Težište njegove nacionalne teorije, kako to kasnije objašnjava Bauer, nije u definiciji naroda, nego u prikazu integracijskih procesa koji su doveli do pojave suvremenog naroda. Njegovo teoretsko objašnjenje je u tome što je te procese prvi izvodio iz ekonomskog razvoja, mijenjanja socijalne strukture i podjele društva na klase. Svoju teoretsku strategiju podredio je reformističkom gledanju, tj. dugom procesu postepenih i malih koraka — »evolucionarne nacionalne politike«.⁶²

U jednom od kasnijih izdanja *Nacionalnog pitanja i socijalne demokracije* taj svoj rani metodološki pristup razumijevanju naroda samokritički je ocijenio kao »mladenačku zabunu« koja je izvirala iz ruskog legalnog marksizma, prije svega iz ekonomskih teorija Tugan-Baranovskog i Kantove teorije spoznaje. Bauer je načelo nacionalnog individualiteta, historijski postanak i historijsku trajnost naroda razvio uglavnom uz pomoć neokantizma.⁶³ Posebnost Bauerove analize naroda jest u njezinu usredotočenju na psihičko-kulturni značaj naroda, koji odgovara ovoj psihologističkoj formuli: »Različitost usmjerenja volje, činjenica da ista pobuda

59

Georges Haupt, *Les marxistes a la question nationale: l'histoire*, v. G. Haupt, M. Lowy i C. Weil, str. 47.

60

Ibid.

61

Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1907, str. 135; vidi također prikaz Bauerovih ideja o

nacionalnom pitanju u eseju Michela Charzata, »Otto Bauer — La Question Nationale Reperes«, *Les Cahiers du C.R.E.S.*, br. 49, siječanj 1978, str. 36—47.

62

Ibid., str. 161.

63

Haupt, op. cit., str. 47—48.

može izazvati različite posljedice i da ista vanjska situacija može dovesti do različitih odluka.«⁶⁴ Otuda su proistekli kako misteriozni pojam »nacionalni karakter«, tako i pojam »nacionalna kultura« kao zaključne strategije borbe za nacionalnu autonomiju. Bauerovo reduciranje naroda na kulturno i psihičko pitanje imalo je istu funkciju kao i Rennerovo reduciranje naroda na pravni problem — funkciju depolitizacije nacionalnog pitanja.⁶⁵

Nasuprot kasnijim zagovornicima »proletkulta«, koji su reduciranjem kulture na njezin socijalni temelj negirali njezinu relativnu autonomiju, u Bauerovoj teorijskoj konstrukciji naroda kultura ima središnju i za narod presudnu ulogu, koja nije vezana za klasnu borbu — jer potpuno ostvarena nacionalna autonomija transcendentira svaku klasnu podijeljenost. Umjesto dijalektičke (u smislu *Aufhebung*: očuvanje — negacija — transcendencija) problematizacije odnosa proletarijata prema buržoaskom kulturnom nasljeđu, koju je uglavnom uzimao samo »na znanje«, Bauerova fetišizacija nacionalne kulture dovela je do ideje da socijalizam u prvom redu donosi dalju diferencijaciju među narodima.⁶⁶

Bauer je nekritički prihvatio Rennerovu ideju da su »narodi postojali prije država i da će postojati i nakon odumiranja države.«⁶⁷ Prema tome, narodna zajednica prisutna je u okviru svih poznatih stupnjeva društveno-ekonomskog razvoja, razlika je samo u opsegu njezina opstojanja: u klasnom društvu narod predstavlja vladajuća klasa, a u socijalističkom društvu svi članovi društva.⁶⁸ U socijalizmu narod doživljava svoje objektivno ostvarenje, na mjesto dotadašnje klasne borbe dolazi narod kao izraz identiteta među interesima zajednice (*Gemeinschaft*) i otuđenog društva (*Gesellschaft*) — narod sada djeluje kao zajednica volje i »podruštvljenog čovjeka.«⁶⁹ Razlikovanje zajednice (*Gemeinschaft*) i društva (*Gesellschaft*) preuzeto je od Tonniesa, a da prije toga Bauer nije problematizirao Tonniesov odnos prema klasičnom marksističkom mišljenju, na koje se često pozivao.

Bauer nije vidio da je zajednica (*Gemeinschaft*) u Tonniesovoj idejnoj skici još uvijek klasna društvena tvorba. Tonnies je, naime, i srednjovjekovno društvo smatrao zajednicom (*Gemeinschaft*), s primjedbom da je to društvo bilo zavisnije od prirodne volje (*Wesenswille*) nego od racionalne volje (*Kürwille*). Bauer također nije vidio očite i bitne razlike između Tonniesova poimanja zajednice (*Gemeinschaft*) i Marxova poimanja *općeljudski emancipiranog društva* u njegovu *Židovskom pitanju*. Zato je društvenu snagu naroda Bauer tražio i našao u strukturi naroda kao zajednici (*Gemeinschaft*), iz koje proistječe zajednički »nacionalni karakter«, preko kojeg se pojedinci zblizuju i ujedinjuju u narod.

64
Lowy, op. cit., str. 384.

65
Ibid.

66
Bauer, op. cit., str. 404; vidi također:
Lowy, op. cit., str. 385.

67
K. Renner, *Organisation der Welt*, *Der Kampf*, III (1908/1910), str. 341; cit.
Davisa, str. 162.

68
Vidi: Lerotić, op. cit., str. 168.

69
Bauer, op. cit., str. 123. i drugdje.

Društvo (Gesellschaft), s druge strane, strogo je hijerarhijski strukturirana asocijacija, koja nastaje udruživanjem pojedinaca i grupa na osnovi različitog društvenog položaja, bogatstva i moći. Bauer, dakle, nije tražio definiciju naroda unutar društva (Gesellschaft) koje je usmjereno specifičnim i konkretnim ciljevima, nego u zajednici (Gemeinschaft) kao kolektivnoj, prije mističnoj »psihi« ili »karakteru« koji u svih članova naroda stvaraju »zajedničke motive i zajednički način mišljenja«.70 U tom smislu internacionalna kultura za Bauera nije ništa drugo nego »nacionalno specijalizirana kultura«, odnosno, ako dovedemo logički postupak do kraja, onda se ni klasna borba više ne može promatrati kao borba za vlast nad nacionalnom kulturom.71 Cilj internacionale ne može biti izjednačavanje nacionalnih posebnosti, nego međunarodno jedinstvo postojećih nacionalnih posebnosti. Društvena je revolucija, prema Baueru, internacionalna samo po obliku, a po svojem je sadržaju nacionalna. Buduće socijalističko društvo bit će neka koalicija nacionalnih zajednica, koje će sve svoje odnose rješavati na miroljubiv način i na osnovi planiranja izmjene stanovništva.72

Planskom i programiranom politikom investiranja i raspodjele rada socijalističko društvo će uspjeti riješiti problem regionalnog ekonomskog razvoja, koji je u uvjetima kapitalističkog društva nerješiv. To bi, nadalje, pripomoglo utvrđivanju jezičnih granica, što bi zajedno s planiranom asimilacijom ili odgovarajućim populacijskim mjerama ostvarila kohezivna nacionalna područja. U tom smislu Bauer je definirao svoje nacionalno načelo kao »načelo izgradnje države« (Staatsbildungsprinzip), koje odgovara tako udruženim i autonomnim nacijama u razdoblju socijalne produkcije.73 Lenjin je Bauerovu »nacionalizaciju« socijalizma kritički razmotrio u *Tezama za referat o nacionalnom pitanju* (1914), gdje se ukratko osvrnuo riječima: »Glavna je Bauerova greška — rafinirani nacionalizam. Čisti nacionalizam, bez iskorištavanja, bez borbe. Proudhon je čistio, idealizirao i uljepšavao kapitalizam, a O. Bauer — nacionalizam.«74 Bauer je kasnije napustio neke svoje teorijske poglede o nacionalnom pitanju — djelomično pod utjecajem kritike Kautskog a djelomično zbog sve jače politizacije nacionalnog pitanja kako u austrijskim, tako i u evropskim okvirima — a među njima je najprije napustio ekstrateritorijalno načelo.75 Mnogo kasnije, i Renner je spoznao da narod nije samo prirodoslovni, etnički ili sociološki pojam, nego prije svega politički, te da je Bauerovo i njegovo shvaćanje nacionalnog pitanja bilo uokvireno modelom kulturne autonomije.76

70

Lerotić, op. cit., str. 172; vidi također: Davls, op. cit., str. 160—161.

71

Otto Bauer, *Bemerkungen zur Nationalitätenfrage*, »Neue Zeit«, 1908, str. 798, cit. Mommsena i Albrechta, str. 45.

72

Vidi: Haupt, op. cit., str. 48, u: Peter Burian i Hans Mommsen, »Nation — Staate«. *Marxism, Communism and Western Society*, A. Comparative Encyclopedia, uredio C. D. Kernig, vol. 6, Herder and Herder, 1973, str. 85.

73

Bauer, *Die Nationalitätenfrage...*, str. 516.

74

V. I. Lenjin, *Tezisi referata po nacionalnomu voprosu*, (1914) Polnoe sobranie sočinenii, Moskva, 1961, tom 24, str. 386.

75

Vidi: H. Konrad, op. cit., str. 520.

76

Lerotić, op. cit., str. 174.

Osim negativnih, ne treba smetnuti s uma ni neke pozitivne rezultate, zbog kojih, npr., Lenjin nije oklijevao da uz Kautskoga spomene još i Bauerovu »marksističku teoriju o nacionalnom pitanju«.77 Zajedno s Kautskim, Renner i Bauer su se prvi prihvatili sistematskog znanstvenog proučavanja naroda; otkrili su činjenicu da proletarijat, osim drugih, ima i nacionalne interese, koji nisu isključivo ekonomski motivirani, i tako su razbili »naivne kozmopolitske« iluzije o nestajanju svih nacionalnih karakteristika. Posebno vrijedi naglasiti Bauerovu metodu historijske analize, koju je preuzeo, iako ne uvijek i proturječno, iz historijskog materijalizma i koja mu je omogućila da naciju shvati kao proces u neprestanom historijskom razvoju. To je promatrao kao »nikada konačni rezultat neprestanog razvoja«, kao kristalizaciju proteklih procesa i »zamrznuti komad historije«. Tom historijskom metodom Bauer je prilično načeo buržoaski nacionalni konzervativizam i reakcionarni mit o »vječnom narodu«, kao i pretpostavke rasističke ideologije.78

Bauerovi pogledj na nacionalno pitanje nisu ostali bez kritičkih odjeka u njemačkoj i austrijskoj socijaldemokraciji.

Unatoč prilično očitom slaganju Kautskog i Bauera u tretiranju nacionalnog pitanja, ne može se mimoći da je Kautsky kritizirao Bauera u poznatom eseju »Nacionalnost i internacionalnost« (1908). Bauerovoj teoriji o naciji kao zajednici karaktera i zajednici kulture prigovorio je potcjenjivanje velike društvene uloge koja, prema Kautskom, ima jezik. Bauer jeziku nije pripisivao posebnu ulogu u nastajanju naroda, što je argumentirao empirijskom činjenicom da postoje narodi koji nemaju zajedničkog i istog jezika (Svicarska), i obratno, postoje različiti narodi koji govore isti jezik (Amerikanci, Englezi). Osim toga, Kautsky je bio mišljenja da su klasne razlike u narodu često ipak dublje od kulturnih razlika.79 Kautsky je naglasio još i to da spomenuti primjeri još ne znače prilog tezi da narod nije jezična zajednica, nego samo to da zajedništvo jezika nije jedino obilježje naroda. Kautsky je bio mišljenja da je jezik prvi uvjet i nužni medij društvene razmjene i povezivanja ljudi neovisno o njihovu moralu, kulturi i značaju.80

Kautskog je prilično uznemirivao Bauerov »nacionalni karakter«, na koji je gledao kao na umjetnu kočnicu u procesu udruživanja naroda u jednonacionalnu — planetarnu društvenu cjelinu. Pitanje koje je u vezi s tim postavio Kautsky glasi: koji dio društva zapravo predstavlja »nacionalnu karakteristiku« u uvjetima nejednakomjernog društvenog razvoja u pojedinom narodu ili narodnosti — na primjer, ako dio društva živi u polufeudalnim, a drugi u kapitalističkim društvenim odnosima? »Nacionalna karakteristika« je za Kautskog bila društvena oznaka za male nerazvijene zajednice, koje sve više nestaju, dok se narod širi i unutar sebe diferencira na različite profesionalne zajednice i klase, a ne da to bude, kao kod Bauera,

77 Lenjin, op. cit., str. 386.

78 Lowy, op. cit., str. 385.

79 Davis, op. cit., str. 158.

80 Esej Kautskoga »Nationalität und Internationalität« izašao je u listu »Neue Zeit«, XXVI, prilog br. 1 od 18. siječnja 1908, str. 4.; cit. Redžića, str. 179—188.

jedan od prvih uvjeta formiranja naroda. Nasuprot Bauerovu ekstrateritorijalnom načelu, Kautsky je povezivao opstojanje naroda ili narodnosti na zajedničkom području.⁸¹

Baueru je najviše značila nacionalna kultura i suverenost naroda, a Kautskom prije svega internacionalnost i perspektiva internacionalne kulture. Takav internacionalizam Kautskog moguć je samo uz uvjet da se prizna ravnopravnost i suverenost naroda; to nije nekakav konglomerat naroda, nego organizam čiji dijelovi djeluju prema zajedničkom planu. Bauerova idealna država je višenacionalna država sa širokom kulturnom autonomijom njezinih nacionalnih segmenata, a ideal Kautskog jest nacionalna država shvaćena u perspektivi internacionalnog jedinstva. Kautsky je zamjerio Baueru što nije bio svjestan važnosti koju jedinstven jezik ima kako za narod, tako i za državu.

Kautsky je u nacionalnoj autonomiji vidio prije svega kočnicu širenja tržišta i centralizacije kapitala, što su pretpostavke nesmetane reprodukcije modernog društva. Bauer je suviše naglašavao nacionalno načelo nasuprot internacionalnom, a time autarkiju tržišta i ekonomije nasuprot neograničenoj ekonomskoj ekspanziji i širenju tržišta. Osim na negativne, Kautsky je upozorio i na pozitivne karakteristike Bauerova poimanja kulturne nacionalne autonomije, koju ne treba ni popravljati ni dopunjavati, mora dočekati samo bitan društveni uvjet — pobjedu proletarijata. Uz taj uvjet Austrija bi, preuređena po Bauerovoj i Rennerovoj koncepciji, mogla postati čak i uzor za buduće ujedinjene države Evrope, koja bi kao oblik državne organizacije naroda predstavljala praktičan primjer sinteze načela autonomije i načela centralizma, a uz to još i sinteze nacionalnog i internacionalnog načela. Bauer do te sinteze nije mogao doći zbog ograničavanja naroda na zajednicu karakteristika i kulture u okvirima zajedničke sudbine.⁸²

Ideja »beskompromisnog internacionalizma« Strassera i Pannekoeka

U ime »beskompromisnog internacionalizma«, u polemiku s Bauerovim »nacionalnim oportunistom« ušli su Josef Strasser u djelu *Radnik i narod* (Der Arbeiter und die Nation) i Anton Pannekoek u djelu *Klasna borba i narod*. Oba rada izašla su u Češkoj (u Reinchenbergu, odnosno Librecu) 1912. godine.⁸³

81
Kautsky, *Nationalität und Internationalität*, str. 6, 9, 17; cit. Davisa, str. 158.

82
Redžić, op. cit., str. 185—188; također
Leroić, op. cit., str. 165.

83
Za potpunije razumijevanje teoretske pozicije obojice »beskompromisnih internacionalista« značajni su neki njihovi biografski podaci: Josefa Strassera je Socijaldemokratska stranka već 1900. poslala u Reichenberg, odnosno Liberec u Češkoj, gdje je bio glavni urednik časopisa »Vorwärts der Reichenberg«. Ondje je tokom 1910—1911. pisao o opasnosti od

Oba autora dijelila su mišljenje da su klasni i internacionalni interesi iznad nacionalnih; posljednji su samo jedan od elemenata buržoaskog ideološkog repertoara. Za njih je nacionalna problematika bila samo strana izraslina na marksizmu, koja ima samo prolazni značaj, i nešto što bi trebalo biti strano radničkom pokretu. Narod je buržoaziji samo sredstvo za pridobivanje ljudi, širenje tržišta i teritorija u interesu iskorištavanja. Nacionalni osjećaji samo kočice proces samoosvješćivanja radnih masa o bitnim (ekonomskim) problemima klasnog sukoba.

Praktično-politički rezultat njihove teorije nije se, usprkos tome, bitno razlikovao od Bauerova i Rennerova, tj. od zastupanja monolitne austrijske Socijaldemokratske stranke bez podjele na odvojene ili autonomne nacionalne sekcije i očuvanja višenacionalne austrougarske države.⁸⁴ Među pozitivnim političkim rezultatima potrebno je spomenuti njihov dosljedni internacionalistički stav u toku prvoga svjetskoga rata. Fetišizacija klasnog interesa protiv nacionalnog izlazi iz ekonomističke metodološke pretpostavke, kojoj su oba autora bila dosljedna i vjerna. Strasser je svoj stav potkrijepio konkretnim primjerom da bi i uvjereni njemačko-austrijski patriot radije kupovao kod češkog trgovca ako su njegove cijene niže; Strasser se nije dvoumio da u slučaju konflikta između nacionalnih i ekonomskih interesa prevladavaju posljednji. Osim ekonomističke ograničenosti, njihova teorija imala je i taj nedostatak što je ignorirala borbu ugnjetenih naroda i što nije vidjela alternativu konkretnog političkog rješavanja društveno osjetljive nacionalne problematike u austrougarskom imperiju.⁸⁵

Josef Strasser je socijalnoj demokraciji postavio zadatak da radi na uništenju nacionalnosti, a ne na njezinu očuvanju.⁸⁶ Nacionalna autonomija za nj je bila prihvatljiva samo u onom opsegu tolerancije kakvu predstavlja, na primjer, odnos socijalne demokracije prema vjeri i crkvi: »Tražimo i autonomiju religije, no jesmo li zbog toga toga bolji katolici, protestanti ili Židovi?«⁸⁷ Pannekoek je, kao i Strasser, usporedio narod s religijom, kao prolaznu društvenu pojavu kojoj je suđeno da nestane s nastupom socijalizma.⁸⁸ Nacionalna autonomija je za Strassera prije svega ona sloboda

nacionalističkog shvaćanja u austrijskoj socijalnoj demokraciji — njegova kritika bila je usmjerena na tzv. ratnika »Velike Njemačke« Pernerstorfa. Svojoj kritici Bauerova poimanja nacije dao je podnaslov »Manifest krajnje ljevice u Austriji« ili »Reihenberška ljevica«. Lenjin je veoma cijenio Strassera zbog njegovog »internationalističkog« stava tokom prvoga svjetskog rata, a posebno zbog njegovih žurnalističkih kvaliteta. Lenjin ga je 1923. pozvao u Moskvu, gdje je Strasser ostao do 1928, kad je u Beču preuzeo mjesto glavnog urednika stranačkog glasila »Die Rote Fahne«. Nakon sukoba s vodstvom stranke napustio je sve funkcije, a vodstvo stranke ga je isključilo iz stranke na osnovi optužbe da je trockist.

Anton Pannekoek je 1917. odlučno podržao oktobarsku revoluciju i bio je osnivač

KP Nizozemske. Nakon sukoba s Trećom Internacionalnom potpuno se posvetio teorijskim pitanjima komunističkog svijeta i astronomiji.

84

Lowy, op. cit., str. 381—382; Haupt, op. cit., str. 50.

85

Ibid.

86

Josef Strasser, *Der Arbeiter und die Nation*, Runge, Reichenberg, 1912, str. 35.

87

Ibid., str. 46.

88

Anton Pannekoek, u: Haupt, Weil i Lowy, op. cit., str. 304.

pokreta koju aktivisti socijaldemokracije nužno trebaju u propagiranju svojih stavova, a i to samo u okvirima strogo centralizirane organizacije.⁸⁹

Pitanje o odnosima među klasnim i nacionalnim interesima u temelju je pogrešno postavljeno, jer pretpostavlja da nacionalni interesi nisu dio klasnih interesa, zatim da različite klase mogu imati iste nacionalne interese i da je radnička klasa određenog naroda dužna da se poveže s drugim klasama svojeg naroda, a ne s radničkim klasama drugih naroda.⁹⁰ Za svjesnog proletera samo je proleter mjera svih stvari, a ne Nijemac, katolik, itd.; prema svakom pojedinom nacionalnom konfliktu treba se, dakle, opredijeliti kao proleter, a ne kao pripadnik ovog ili onog naroda.⁹¹ Nasuprot takvoj proleterskoj perspektivi (ekonomske) klasne borbe, koju Strasser zove »proleterski internacionalizam«, socijaldemokratski revizionisti pod internacionalizmom razumijevaju jednostavni aritmetički zbir svih nacionalizama. Takav internacionalizam lijep je samo na prvi pogled, jer su njegove logične pretpostavke pogrešne; na primjer, narodima koji su u međusobnom sporu trebalo bi dati za pravo.⁹²

Anton Pannekoek je zajedno s Rosom Luxemburg među prvim kritičarima ortodoksnog marksizma, koji je predstavljao Karl Kautsky. Pannekoekov osnovni prigovor Bauerovoj nacionalnoj teoriji jest da je za Bauera narod proizvod kulturnih činilaca, a ne proizvod ekonomskog sadržaja klasne borbe. Bauerovo shvaćanje naroda kao autonomne društvene snage karakterističnije je za kantovsku, a ne materijalističku metodu prema kojoj je »narod fenomen buržoaske ideologije«.⁹³ Kao svaka buržoaska ideja, i ideja naroda ima funkciju da koči klasnu borbu i odvraća radničku klasu od njezinih objektivnih proleterskih ciljeva.⁹⁴ Socijaldemokratski program nacionalne autonomije jednostavno zamjenjuje klasnu borbu borbom među narodima, odnosno tzv. pozitivnom nacionalnom politikom. »Internacionalističku« alternativu politici »nacionalnog oportunitizma« Pannekoek je vidio u »vođenju neprestane i samo klasne borbe«, sve dotle dok radnici ne prestanu biti osjetljivi na »parole nacionalizma«.⁹⁵

Prijevod: Kamilo Burger

89

Strasser, op. cit., str. 50.

90

Ibid., str. 52.

91

Ibid., str. 53.

92

Ibid., str. 55.

93

Anton Pannekoek, *Klassenkampf und*

Nation, Runge, Reichenberg, 1912,

poglavlje II, str. 3; Lowy, op. cit., str. 381.

94

Ibid., poglavlje III, str. 1.

95

Ibid., poglavlje III, str. 4.